

Кіреєнко К. В. Відображення міфологічної ментальності у замовляннях / К. В. Кіреєнко // Вісн. ЛНУ імені Тараса Шевченка. – Сер. „Філологічні науки”. – Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – № 18 (205). – 153 с. – С. 25 – 29.

УДК 811.111'32

К. В. Кіреєнко

ВІДОБРАЖЕННЯ МІФОЛОГІЧНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ У ЗАМОВЛЯННЯХ

Сучасне мовознавство прагне розглядати мову в соціальному, культурному, когнітивному й психологічному аспектах, вивчає її в тісному зв'язку з дійсністю. Актуальними стають питання про єдину сутність мови як знаряддя комунікації й пізнання, як форми існування когнітивних моделей та систем культурних цінностей. У центрі уваги лінгвістів перебуває мовне моделювання як онтологічно, прагматично та семіотично детермінований феномен, зумовлений одночасно суб'єктом, об'єктом, засобом і способом відображення.

Замовляння були протягом багатьох століть «серцевинною святинєю язичницького світогляду та життєвого укладу» [1, с. 8]. У них перед нами постає найархаїчніший шар язичницької свідомості та язичницької культури. Пропонована розвідка є частиною комплексного лінгвістичного дослідження і має на меті простежити відображення архаїчних уявлень, первісного світогляду у свідомості ворожитів усіх часів і народів, зокрема й сучасних українських.

Важливими дослідницькими принципами парадигмального простору сучасної лінгвістики є антропоцентризм та етноцентризм. Згідно з принципом антропоцентризму людина розглядається як центр і найвища мета світобудови. У лінгвістиці він застосовується при дослідженні мови як продукту людської діяльності, призначеного для потреб людини-посередника спілкування, засобу зберігання її досвіду, знань, культури. При дослідженні мови й мовлення слід враховувати не тільки індивідуальну свідомість конкретної людини, але й антропну природу колективної свідомості. Співвідношення колективної свідомості етносу, імпринтованої в мові й культурі, й індивідуальної свідомості визначається за принципом нелокального поля, розробленого у фізиці. Етнос створює соціальне поле, а окремих мозок підключений до нього як приймач. К.-Г. Юнг назвав таке явище синхроністичністю, підґрунтям якого він вважав колективне позасвідоме [2, с. 38, 40].

Принцип етноцентризму передбачає розгляд мови як конвенційної символічної системи, яка фіксує риси характеру, ментальності та культури певного етносу, його світогляд, систему етичних й естетичних цінностей, норм поведінки, традицій, звичаїв,

обрядів, міфів, вірувань, забобонів тощо. Цей принцип був упроваджений ще у XVIII ст. німецьким ученим І. Гердером, який акцентував увагу на зв'язку мови, мислення й духу народу. Етноцентризм декларував і В. фон Гумбольдт та його послідовники. В американській антропологічній лінгвістиці етноцентричні тенденції виявилися у гіпотезі лінгвістичної відносності Е. Сепіра та Б. Уорфа, у наукових працях її прихильників [2, с. 45].

Одним з головних завдань когнітивної лінгвістики є дослідження структур репрезентації знань і способів концептуальної організації знання у процесах породження та сприйняття мовлення. Структури репрезентації знань являють собою умовні й спрощені моделі свідомості, які представляють різнопланову інформацію, набуту на підставі різних пізнавальних психічних механізмів людини в її взаємодії з навколишнім світом й у процесі внутрішньої рефлексії. Однією з структур репрезентації знань у довгочасній пам'яті є ментальна модель, яка відповідає структурі представленої ситуації й інтегрує інформацію всіх сенсорних систем і загальне знання про те, що є можливим у навколишньому світі. Ментальні моделі ґрунтуються на сприйнятті людиною світу залежно від самого світу і від її знань і досвіду [2, с. 390, 402].

Когнітивний процес є не лише мисленневим, а й сенсорним, інтуїтивним і підсвідомим. Концептуальна система фіксує інформацію, яка надходить до неї у мовній і невербальній формі різним шляхом: від органів чуття, у результаті осмислення, на підставі інтуїції, позасвідомих процесів або у функціональному континуумі взаємодії різних пізнавальних механізмів [2, с. 405-406].

Фрагментом концептосистеми, який представляє інтеріоризований людиною або етносом світ, є концептуальна картина світу (когнітивна модель світу, ментальна репрезентація), яка являє собою універсальне концептуальне представлення дійсності в різноманітності її зовнішніх і внутрішніх зв'язків, що існує у вигляді певної системи понять (час, простір, причина, наслідок, число, частина й ціле тощо) [2, с. 406-407].

Сучасний український лінгвіст А. С. Зеленько у своїй розвідці «Когнітивна лінгвістика і мовна модель світу», спираючись на філософські праці Х.-Г. Гадамера та інших герменевтів, розрізняє чотири основні моделі світу: повсякденно-побутову (мовну), художню, наукову і міфологічну (релігійну) [3].

Замовляння є компонентом первинної комплексної, чи синтетичної ритуалізованої повсякденно-побутової моделі світу. Ця картина ритмічна й позачасова стосовно історичного часу. Названа модель поєднує суму знань про природне довкілля й суспільну та виробничу діяльність у їх взаємозв'язку, регульовану почуттєвим компонентом, закладеним в оцінних вербальних та невербальних формах свідомості людей [4, с. 27-28].

Виходячи з того, що замовляння являють собою складову частину зафіксованої у фольклорі традиційної й навіть архаїчної етнічної картини, чи моделі, світу, природно шукати в тих чи інших її ознаках відповідну тематику відображення такого архаїчного різновиду ментальності, якою є ментальність міфологічна. Як слушно зазначає сучасний український мовознавець С. С. Єрмоленко, міфологічна ментальність розглядає мову як частину дійсності, однопланову з цією дійсністю, й у деяких своїх аспектах безпосередньо співвідноситься з особливостями мовленнєвого мислення, характерними саме для мови повсякденного усно-розмовного спілкування, й через це знаходить своє пряме відображення в семіотико-репрезентативних рисах явищ і одиниць зазначеного мовленнєвого жанру [5, с. 65, 77]. Мовець (активний чи пасивний) у типовому випадку «не помічає» мови й слів, тобто, сприймаючи чи виражаючи свої думки й почуття, не звертає при цьому уваги на власне мовну форму відповідного змісту. Мовна, чи вербалізована повсякденно-побутова, картина світу ототожнюється з самим світом, а сама мова може сприйматися лише як та частина дійсності, яка є її (дійсності) структурою; інакше кажучи, задана тією чи іншою мовою категоризація й узагалі властива їй картина світу сприймається як приналежна самій дійсності [5, с. 72 – 73].

Появу первісних вірувань і культів науковці пояснюють особливостями мислення перших людей, що сприймали навколишній світ як живу, мислячу й уособлену істоту з власними почуттями, емоціями й волею, як одухотворене «ТИ», як своєрідного людського двійника [6, с. 19]. Ще не вміючи пояснити причини й наслідки всього, що відбувається в природі, первісна людина на підсвідомому рівні відчувала себе органічно пов'язаною з нею. Основою уявлень давніх людей про природу й створений ними матеріальний світ був сформований багатьма поколіннями народний (етнічний) світогляд, який виражався у формі колективних вірувань, обрядів і звичаїв.

Базовою особливістю первісного світогляду був ієрархізм – невідокремлювання органічної й неорганічної природи, живої й мертвої матерії, людського й нелюдського, відсутність характерної для світосприйняття сучасної людини ієрархії між «вищим» і «нижчим». Навколишній світ сприймався ранніми людьми як гармонійно організована сукупність взаємозалежних елементів, у якій людина посідала рівнозначне з іншими представниками природи місце [7, с. 181]. Таке розуміння світу як єдиного й живого цілого, в якому кожний елемент породжує інші та й сам є породженням іншого, зумовило ототожнення людиною себе з могутньою природною стихією, продуктивною життєдайною силою. У світі замовлянь все пов'язане з усім, але ніщо нічому не є ні причиною, ні наслідком – усе суміжне, ніщо не зникає і не з'являється: в космічному масштабі все лише перебуває безначально й безкінечно [1, с. 18, 290]. Тому й замовляння будуються за принципом аналогії, паралелізму, сусідства-тотожності: ... як невольники

*й невольниці плачуть за батьком та за матір'ю, за дітками маленькими; як корова за телям, як лошиця за лошам, як ослиця за ослям, як море за морем... щоб так за мною (ім'я) плакав [8, с. 36]. Це не порівняння, бо порівняння породжують протиставлення, і як наслідок – розрив усього Суцього, що неможливо з точки зору архаїчної свідомості. Вся магія – це, по суті, вплив-діяння за аналогією: *Щоб тебе за мною так пекло, як пече вогонь той віск! Щоб твоє серце за мною так топилось, як топиться той віск...* [8, с. 47]. На цьому принципі глобального детермінізму ґрунтується й магічна модель світу, основою якої є переконання, що все залежить від усього, що існує всезагальний взаємозв'язок як основний принцип світобудови. Тому магія не виділяє більш чи менш важливі зв'язки, оскільки всі зв'язки є однаково важливими. Ворожбити розглядають себе як органічну складову оточення, що пов'язана з Всесвітом мільйонами невидимих енергетичних ниток. Зв'язки ці вважаються взаємними, діючими безперервно через так зване минуле, теперішнє та майбутнє. Архаїчна свідомість сприймає навколишній світ не антропоцентрично (де людина є центром і найвищою метою світобудови) й не геоцентрично (де Земля уявляється центром Всесвіту, а Сонце, Місяць, зірки й планети обертаються навколо неї), а космічно (де центрування світобудови відсутнє). У світі первісної людини немає абсолютного центру, отже – абсолютного поділу на сторони світу, а з ним – й абсолютного протиставлення початку й кінця. В її світі немає часової послідовності подій, а є співіснування явищ у просторі буття. Звідси й граматична форма «теперішнього постійного» часу, що переважає у замовляннях [1, с. 22].*

Отже, підсумовуючи вищесказане, констатуємо, що сама форма існування мови є діяльністю, спрямованою на пізнання світу людиною й самої себе у світі, діяльністю, яка накопичує й постійно розвиває світогляд і самосвідомість. Когнітивна лінгвістика розглядає мову як пізнавальне знаряддя кодування та трансформації знань, однак мова є не лише внутрішньою здатністю людини, а й дана людині ззовні та створена незалежно від конкретного індивіда, нав'язуючи йому при засвоєнні свій спосіб категоризації й концептуалізації світу та внутрішнього рефлексивного досвіду етносу. Міфологія як система поглядів, заснована не на теоретичних доказах і міркуваннях, а на емоційно-художньому переживанні навколишнього світу. Тому для міфологічного мислення характерне нечітке розрізнення суб'єкта та об'єкта, предмета й знака, речі та слова, істоти та її ймення, речі та її атрибутів, одиничного та множинного, просторових та часових стосунків, початку й засади (тобто походження й сутності), якості й сутності. Архаїчне мислення допричинно-донаслідкове, дораціональне, наївно-прагматичне, операційно-доетичне. Йому притаманні довіра до світу, універсалізм, космічність, синкретичність, амбівалентність.

Література

1. **Новикова М.** Прасвіт українських замовлянь / Марина Новикова // Українські замовляння / [упоряд. М. Н. Москаленко ; авт. передм. М. О. Новикова]. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с. – С. 7-29, 199-306.
2. **Селіванова О. О.** Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
3. **Зеленько А.** Когнітивна лінгвістика і мовна модель світу / А. Зеленько, С. Омельченко // Актуальні проблеми металінгвістики : науковий збірник. – К. : Брама, 1999. – 312 с. – С. 23-25.
4. **Зеленько А.** Рецензія на монографію : Єрмоленко С. С. Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць / А. Зеленько, В. Глущенко // Наукова думка й поетичне слово : збірник на пошану професора і поета Анатолія Кириловича Мойсієнка / за ред. Ю. Л. Мосенкіса. – К. : Альфа друк, 2008/2009. – 36 с.
5. **Єрмоленко С. С.** Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць : монографія / С. С. Єрмоленко. – К. : «Видавничий Дім Дмитра Бураго», 2006. – 384 с.
6. **Кислюк К. В.** Філософія. Модульний курс (Текст) : [навч. посібник для студентів] / К. В. Кислюк. – Х. : Торсінг плюс, 2009. – 416 с.
7. **Лучик В. В.** Вступ до слов'янської філології : підручник / В. В. Лучик. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 344 с.
8. **Українські замовляння** / [упоряд. М. Н. Москаленко ; авт. передм. М. О. Новикова]. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с.

Кіреєнко К. В. Відображення міфологічної ментальності у замовляннях

У запропонованій розвідці автор, аналізуючи замовляння, прослідковує відображення архаїчного світогляду в свідомості ворожбитів усіх часів і народів, у тому числі й сучасних українських.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, модель світу, замовляння.

Киреенко Е. В. Отображение мифологической ментальности в заговорах

В данной статье автор, анализируя заговоры, прослеживает отображение архаического мировоззрения в сознании знахарей всех времен и народов, в том числе и современных украинских.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, модель мира, заговоры.

Kireienko K. V. Reflection of mythological mentality in spells

The author of the article, analyzing spells, traces the archaic outlook reflection in the sorcerers' consciousness of all times and nations, including the contemporary Ukrainian one.

Key words: cognitive linguistics, world model, spells.